

РУЖИЦА ЛЕВУШКИНА

Институт за српски језик САНУ, Београд

УПОТРЕБА БОГОСЛУЖБЕНИХ ЈЕЗИКА У МОНАСТИРИМА И ХРАМОВИМА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ (СТАВОВИ О ДАЉЕМ ПРЕВОЂЕЊУ)

Познато је да су у Српској Православној Цркви у богослужбеној употреби како црквенословенски језик руске редакције, тако и савремени српски језик¹. Такође је познато и то да је употреба савременог језика званично одобрена од стране Светог Синода Српске Православне Цркве 1964. године, те да се ова два језика користе претежно према избору свештеника који богослужи (подробно о богослужбеном језику у СПЦ в. Бајић 2007). Одређене богослужбене књиге преведене су са црквенословенског на српски језик, док неке друге нису. По правилу, оно што је преведено чита се и у пракси на савременом српском језику, а оно што није (минеји, Октоих²), изговара се (чита се) на црквенословенском. Такође, црквенословенски језик је претежно у употреби код појања тропара и других жанрова богослужбене поезије, док се јектеније углавном произносе на савременом језику.

Циљ ширег, обухватнијег истраживања био је да се дође до прецизнијих података о коришћењу богослужбених језика у Српској Православној Цркви, да се открије (не)повезаност између употребе језика и епархије, па и државе у којој се поједини манастири (храмови) СПЦ налазе, те да се донесу закључци о томе колико се црквенословенски језик задржава, односно губи у богослужбеној употреби, да ли постоји промена у односу на употребу ова два језика у богослужењу у недавној прошлости (крај XX века) и данас и каква је тенденција ове промене уколико она постоји. Овај циљ

---

¹ У храмовима СПЦ у дијаспори у богослужењу се користе и матични језици земаља у којима се ови храмови налазе.

² Недавно су се појавили преводи на савремени српски језик и ових књига (<http://snnovine.com/sr/index.php?page=news&id=1651&side=1>), али о томе је већина још увек необавештена, што смо потврдили и у интервјуима с неким од наших информаната. Стога ћемо их у раду даље називати непреведеним.

неминовно је морао бити сужен на истраживање ставова (в. даље), али смо, у настојању да га постигнемо, спровели следеће: посматрање ситуације на терену; слање упитника на званичне електронске адресе свих епархија Српске Православне Цркве са конкретним питањима и обављање разговора (интервјуа) о богослужбеним језицима и њиховој употреби у Српској Православној Цркви са појединцима – клирицима Српске Православне Цркве.

Посматрање ситуације на терену, насупрот очекивањима истраживача, није трајало дуго: ситуација је у 95% случајева једнообразна и потврдило се већ констатовано на почетку: црквенословенски језик је претежно у употреби код појања богослужбене поезије, док се јектеније углавном произносе на савременом језику и делови богослужења за које већ дуже време постоје преводи на савремени српски језик, претежно се читају, а понекад и поју на савременом језику. Исто су потврдили и поменути упитници и обављени интервјуи о којима говоримо у наставку.

Упитнике које смо послали на званичне електронске адресе свих епархија СПЦ одштапаћемо, умножити и поделити у виду хендаута. Како у овом тренутку имамо одговоре из малог броја епархија, за сада се нећемо бавити њиховом анализом³, али ћемо их свакако објавити када добијемо већи број одговора⁴.

Обављени су и интервјуи (12. новембра 2017, 3. јанура и 9. јанура 2018. године) са четирма клирицима из различитих територија на којима делује СПЦ: Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине. Три су високообразована свештенослужитеља СПЦ (два јеромонаха и један протојереј, настојатељ храма), један има средњошколско богословско образовање, а сви имају око 20 година свештеничког искуства. Ови интервјуи представљају интересантан материјал за различите врсте анализе, а ми ћемо им приступити из угла теорије позиционирања (в. нпр. Bamberg 2005), при чему ћемо чинове позиционирања посматрати на начин како их представља Du Bois (2007: 164) у својој познатој дефиницији:

Став је јавни чин друштвеног актера, остварен дијалогски уочљивим комуникативним средствима, а састоји се из истовременог вредновања објеката, позиционирања субјеката (себе и других) и

---

³ Према потреби биће цитирани или парафразирани поједини релевантни одговори које већ имамо.

⁴ Тек тада, у завршној фази рада, бићемо у могућности да одговоримо на све у њему постављене циљеве.

сврставања са другим субјектима, и то у односу на било коју истакнуту димензију социокултурног поља.

Du Bois (2007: 164) дату дефиницију употпуњује графичким приказом, тзв. троуглом ставова (енгл. stance triangle):

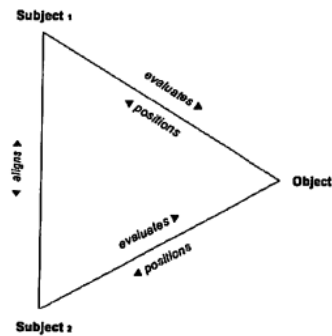

Figure 1. The stance triangle

Фиг. 1: Троугао ставова (према Du Bois 2007: 164)

У оквирима ове теорије приступићемо социолингвистичко-дискурсној анализи једног дела интервјуа који се по садржини тиче превођења богослужбених текстова на савремени језик – социокултурног поља које је истовремено и срж теме овог тематског блока. Приликом анализе водило се рачуна о дијалошкој димензији овог сусрета (као што је урађено нпр. у: Stojiljković, 2017). Дајемо транскрипт дела интервјуа обављеног 12. новембра 2017. са игуманом манастира у Србији који је високо образовање стекао у Русији.

И⁵: А конкретно те књиге э⁶ шта мислите да ли уопште има потребе да се преводе или ---⁷ или нема потребе за тим

С⁸: Ја ми ја м- мислим да не би требало да се преводе јер ако их предемо онда ћемо их изгубити -- Ја их не би преводио никада је:⁹ р постоји та тенденција да све што је на српском онда се оно све на српском се чита а верујте тада ћемо изгубити неко велико богатство [...]

⁵ И – скраћеница за „истраживач“.

⁶ э – глас који означава (често присутно) застајкивање при говору.

⁷ -- означава краћу паузу, --- означава дужу паузу.

⁸ С – скраћеница за „саговорник“.

⁹ Знаком : обележавамо дуже изговарање гласа уз који знак стоји.

Али -- ја никада не би то преводио јер мислим да ће онда црквенословенски доћи у још већу кризу код нас а то: је онда ћемо много изгубити јер кад читаш поготову --- не знам каноне или на малом повечерју канон Богородици или уопште каноне из Октоиха или из ѿ -- из минеја осећаш које је то богатство каква је то сила

То је нешто посебно што можеш да доживиш само са црквенословенским језиком тешко то са српским ---- Оно има: носи неку дубину то је ипак дубљи слој што каже владика Данило

И: Што значи да --- разумевање уопште није пресудно -- практично тако

С: Па искрено говорећи јесте важно јесте важно али пошто су сличности језика између српског и црквенословенског ипак велике и ако с: чак и уз најмањи труд човек ће већ да разуме црквенословенски ако неко гласно и и лепо чита у доброј мери ће га разумети --- онда то што га баш не разуме сто посто и није тако важно бар по мени ѿ: зато што ћемо врло духом ће нам то некако бити јасно ааа временом ћемо ако се заиста будемо потрудили разумети и све

јер није добро да се не разуме онда би било ако човек ништа не би разумео онда заистааа -- врло лоше да да не разумемо шта читамо али је --- много важније то да га ми сачувамо јер он има неку дубину и неку освештаност коју човек осећа док то чита и док ---- а самим тим што је црквенословенски ми га већ разумемо самим тим што смо рођени као Срби сигурно трећину разумемо овако -- ако се мало потрудимо разумећемо га још трећину -- та трећина што ће остати неразумљива то ће Дух Свети надоместити

На почетку постављено питање о превођењу (преосталих) непреведених богослужбених књига на српски језик односи се на превод Октоиха и минеја¹⁰. Питање спада у тзв. да/не питања, која теже да ограниче маневарски простор саговорнику (информанту). Међутим, он се не зауставља на кратком одговору већ износи опширан став. У свом позиционирању према превођењу ових књига са црквенословенског на српски језик он успоставља језичку хијерархију између ова два језика приписујући надмоћ црквенословенском: кад се чита на овом језику осећа се „богатство“ и „сила“, што није случај кад је у питању читање богослужбених текстова на српском („тешко то са српским“). По његовим речима, са црквенословенским језиком доживљава се „нешто посебно“. Овде се ради о једној из варијанти многобројних ставова о освештаности, па чак и светости црквенословенског језика (в. Бајић, 2007: 154–169), која, како се показује, и даље живи код носилаца српског језика који посећују богослужења и оцењују језик у богослужбеној употреби. На другом месту у транскрипту информант је и експлицитно употребио реч „освештаност“ кад је говорио о црквенословенском језику („он има [...] неку освештаност коју човек осећа док то чита“). У другом интервјуу који смо обавили 3. јануара 2018. са јеромонахом који живи и служи у Босни и Херцеговини, а богословски факултет је завршио у Београду – овај став је такође потврђен: саговорник је и

¹⁰ Ово потврђује претходни ток разговора чији се транскрипт овде не наводи.

експлицитно назвао сам црквенословенски језик „освештаним“, па чак и „језиком Бога“ (иако је током разговора навео и да се исти не може назвати „светим“, пошто би се на тај начин могло пасти у јерес тријезичника¹¹).

На крају свог првог одговора, у описивању „предности“ црквенословенског језика у функцији богослужбеног, информант се позива на ауторитет владике будимског, Данила (Крстића) (1927–2002), о коме је у току разговора од 35 минута, поред успутног помињања на овом месту, говорио у четири наврата¹², што указује на то да је постојало заједничко знање о ставовима овог епископа. Он је био не само доктор богословских наука, него и дипломирани филолог и вероватно се и због тога често позивају на његово мишљење. Често је говорио о богослужбеном језику, залажући се, између осталог, за то да се одломци из Јеванђеља и Апостола на литургији читају и на црквенословенском и на српском, а да се и јектеније произносе на оба језика наизменично. Није био заговорник превођења текстова на народни српски језик (сматрајући га најнижим нивоом нашег језика, док су друга два: славеносербски као средњи и црквенословенски као највиши ниво), мада није искључивао ту могућност уколико би се појавили довољно надахнути преводиоци (в. Крстић, 1996: 16–17)¹³.

Информант о конкретним књигама и њиховом превођењу констатује: „ако их преведемо, онда ћемо их изгубити“. Овакво мишљење није ретко. На пример, да поменемо став исказан у једном од одговора на послати упитник, који је стигао из дијаспоре:

Мислим да је самим непостојањем многих књига на српском избјегнут страх од губљења црквенословенског језика који у већини свештенства и народа постоји или на свјесном или на подсвјесном нивоу.

Интересантно је рећи да је исти информант у својим одговорима у упитнику донео информацију и о томе да се у Новограчаничко-средњезападноамеричкој епархији

---

¹¹ О овој јереси в. нпр. Милаш, 1985: 350. Теза о светости језика не подржава се у учењу Православне Цркве (в. нпр. Эдельштейн 1985, 179-178; Папатанасију, 2002: 72; Грун, 2008: 208.

¹² Други информант, клирик из Босне и Херцеговине, позивао се такође у разговору на владика Данила (Крстића), наводећи да је овај владика препоручивао да се у манастирима служи на црквенословенском јер је сматрао да је савремени српски језик сиромашан.

¹³ Саговорници с потоњим или нису били упознати, или нису поменули у разговору јер су сматрали да истраживач дели њихова сазнања, већ су се на ауторитет владике Данила (Крстића) позивали искључиво при „одбрани“ црквенословенског језика.

богослужења често обављају и на енглеском језику, на којем, за разлику од српског, постоје *све* богослужбене књиге¹⁴. Дакле, и поред тога што постоје књиге на разумљивом, енглеском језику, то није језик који се искључиво користи у богослужењу у овој епархији, што значи да се разумљивост богослужбеног текста ни овде не налази на првом месту кад је у питању избор језика богослужења.

У наставку истраживач дијалогски реагује на претходни исказ саговорника и формулише ново питање, које, чини се, има претензију да резимира став саговорника: ако се црквенословенски језик доживљава на тако посебан начин чак и ако се у потпуности не разуме садржај текста, да ли то онда значи да разумевање није (ни) пресудно? Почетак исказа саговорника (исп. „па“; „искрено говорећи“) сигнализира неслагање с понуђеном позицијом. Он прави благи отклон и износи сложени чин позиционирања, истичући важност разумевања (исп. „јесте важно“ изговорено два пута заредом и „није добро да се не разуме [...] врло лоше да да не разумемо шта читамо“). После обе ове твдње додаје „али“, дискурсни маркер којим се говорник донекле отклања од своје констатације и објашњава однос српског и црквенословенског истицањем сличности између њих. Развијајући ову идеју он, не само што повезује националну припадност с језиком, демонстрирајући етнолингвистичко разумевање идентитета, већ у крајњој инстанци говори о Србима као припадницима културног круга *Rex Slavia Orthodoxa*: Срби говоре српским језиком који је близак црквенословенском и стога поседују способност да разумеју „трећину“ потоњег.

Информант износи још два става: а) за разумевање овог језика богослужења потребно је и да се човек потруди бар мало, па ће разумети још трећину; б) трећина која преостаје биће јасна Светим Духом, који ће то да надомести. Може се закључити да се позива на своје животно искуство које има са богослужбеним језиком, а оно је у складу с учењем Цркве. Наиме, реч је о разумевању „у духу“ које се разликује од прости вербалне разумљивости и које се постиже само вером. Према речима Св. Јована Златоустог, најважнији догмати који се у доброј мери износе у богослужбеним текстовима

---

¹⁴ Цитат одговора из поменутог упитника: Интересантно је додати да све Богослужбене књиге постоје на енглеском док већина не постоји на савременом српском језику.

туђи су умовању ... и доступни једино вери ... На пример: Бог је нигде и свуда. Шта је несхватљивије за разум од овога? [...] Он нити је постао, нити је Себе створио, нити отпочео постојати. Какав разум ... би примио ово, када не би било вере? (в. Поповић 2003, 38–39).

Превођењем се, дакле, не може постићи апсолутна разумљивост. У другом интервјуу постоји експлицитна потврда овакве позиције: јеромонах је после 7 година служења на (претежно) српском језику прешао на служење (искључиво) на црквенословенском¹⁵ и после неког времена питао је вернике који долазе на богослужење о разумљивости богослужења на једном, одн. другом језику. Добио је одговоре који су га довели до следећег закључка: *Ништа им није неразумљивије на црквенословенском нити им је разумљивије на српском*. Вукашиновић (2001: 46–55) наводи пример дон Одо Казела (1886–1948), Немца који се јесте залагао за превођење богослужбених текстова на савремени језик, али који је сматрао да не треба превести све богослужбене текстове на говорне језике, јер би се тако изгубило нешто незаменљиво, а то је „осећање светости које рађа побожни жар, што људима значи више од разумевања сваког детаља“¹⁶ (50–51). Ради се о функцији језика у богослужењу названој функцијом оприсутњења есхатона, односно актуелизовања будућности (в. Бајић 2007: 46–47; Кончаревич–Баич 2007: 22–23) која се боље остварује коришћењем црквенословенског него српског језика.

Видимо, дакле, да код неких клирика, али и дела верног народа Српске Цркве постоји бојазан да би превођење Октоиха и минеја на српски језик довело у крајњој инстанци до престанка коришћења црквенословенског језика у богослужењу уопште. Постоји став, присутан и у учењу Цркве, да се потпуним превођењем не постиже право разумевање (разумевање „у духу“). Како је језгровито и сликовито казао Грун (2008: 208): „И најбољи литургијски језик је ... недовољно средство за изражавање тајне Божије“. Поменуто бојазан у вези је и с тим што савремени српски језик, по ставовима већине

---

¹⁵ Информант је објаснио и због чега је променио језик на коме богослужи: на њега је утицала посета светињама Руске Православне Цркве, у којој се служи искључиво на црквенословенском. После ове посете одлучио је да у богослужењу користи искључиво црквенословенски језик. Рекао је и да он у својој епархији у овоме представља усамљени случај.

¹⁶ Овоме не иде у прилог констатација коју смо добили као одговор на једно од питања из упитника, а из Митрополије црногорско-приморске: „Разумевање нема алтернативу“. С друге стране, преостала два информанта, клирици такође из Црне Горе који иначе обављају богослужења претежно на српском језику у интервјуима нису потврдили жељу за превођењем непреведених књига са црквенословенског на српски језик

информаната које смо изнели, не може довољно добро да обавља функцију оприсутњења есхатона, односно актуелизовања будућности као што може црквенословенски језик.

ЛИТЕРАТУРА:

Бајић, Р. (2007), Богослужбени језик у Српској православној цркви (прошлост, савремено стање, перспективе), Београд.

Вукашиновић, В. (2001), Литургијска обнова у XX веку, Вршац.

Грун, Ј. Б. (2008), Употреба народног језика у Литургији: проблеми и могућности. (прев. с немачког: Стефановић Бановић М.) Богословље, LXVIII, 2, Београд, 193-213.

Кончаревич, К. Баич, Р. (2007), К вопросу о коммуникативных функциях литургического дискурса. У: Сборник статей по материалам Международной научно-практической конференции. Нижний Новгород, 15-27.

Крстић, Д. (1996), У почетку беше смисао. Београд – Ваљево – Србиње.

Милаш, Н. (1985), Славенски апостоли Кирил и Методије и истина православља. Београд.

Папатаносију, А. (2002), Језик света / језик Цркве. Авантура споразумевања или сукоб. Видослов, 2002, 1, Требиње, 67-74.

Поповић, Ј. (2003), Догматика Православне Цркве – Православна философија истине (I том). Сабрана дела Светог Јустина Новог – књига 17. Београд – Ваљево.

Bamberg, M. (2005), Narrative Discourse and Identities. W: Meister J. C. (red.), Narratology beyond literary criticism, Berlin – New York, 213-237.

Du Bois, J. W. (2007), The stance triangle. In Robert Englebretson (red.). Stancetaking in discourse: Subjectivity, evaluation, interaction. Amsterdam & Philadelphia, 139-182.

Stojiljković, V. (2017), Negotiating the Yat Border(s). Wiener linguistische gazette, 81, Wien, 47-73.